

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

ПЕТРЕНКО ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

УДК 811.111-112:81'371

**СТРАТЕГІЇ НЕВВІЧЛИВОСТІ
У ДИСКУРСІ ДРАМ В. ШЕКСПІРА:
КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Шевченко Ірина Семенівна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
завідувач кафедри ділової іноземної мови
та перекладу

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Приходько Анатолій Миколайович,
Запорізький національний технічний університет,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу

кандидат філологічних наук, доцент
Велівченко Валентина Федорівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри англійської філології
та методики навчання англійської мови

Захист відбудеться 28 грудня 2018 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.27 у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 7-75).

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розіслано 26 листопада 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

I. I. Морозова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферована дисертація присвячена встановленню когнітивно-прагматичних характеристик невічливої комунікативної поведінки англійців XVI – XVII століть, закоріненої в концептуальних уявленнях про НЕВВІЧЛИВІСТЬ та актуалізованої у дискурсивних стратегіях і тактиках драм В. Шекспіра.

Ввічливість / невічливість досліджуються багатьма науками: у соціології, антропології, психології їх визнають різновидом соціальної практики (Р. Воттс, Д. Кадар), проявом соціальної ідентичності особи – її обличчя (І. Гоффман); у класичній прагматиці, логіці, дискурсології – універсальним принципом комунікації, який витлумачують у термінах конверсаційних максим (П. Грайс, Р. Лакофф, Дж. Ліч), збереження / ушкодження обличчя (П. Браун і С. Левінсон), мовленнєвого етикету (Н.І. Формановська), комунікативної (Й.А. Стернін, Т.В. Ларіна) або соціопрагматичної категорії (І.П. Сусов), оцінного ставлення, закоріненого у нормах моралі (М. Хоуг).

ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ реалізується у дискурсі стратегіями і тактиками, які вирізняються за параметрами контексту і ситуації, інтенції, обличчя, емоцій, перлокутивного ефекту тощо (Дж. Калпепер). Виопрацьовано таксономію стратегій ввічливості зближення та дистанціювання (positive & negative politeness) (П. Браун і С. Левінсон, Т.В. Ларіна.); теорію ввічливості розпоширено на різні лінгвокультури (Р. Бак, С. Джи, Є.В. Карпова, Л. Мао, С. Міллз, М. Ходоровська, М. Пілегаард, М. Скъюз, Дж. Холмс, Р. Чен), соціальні групи (П. Хоббз), історичні періоди (І.І. Морозова, І.С. Шевченко, Р. Копитько).

Явище невічливості ще не достатньо вивчено: запропоновано різноманітні таксономії стратегій невічливості в сучасному англійському дискурсі (Дж. Калпепер, М. Лохер, Д. Бусфілд), утім досі не пояснено ментальні механізми формування інтенції невічливості та її дискурсивної актуалізації; концептуальна природа стратегій невічливості здебільше лише постулюється, їх загальновизнана таксономія відсутня, а їхні етно- й соціокультурні, прагматичні та історичні властивості ще чекають на вивчення.

Відмінністю реферованої роботи є залучення когнітивно-прагматичного підходу та ідей історичної прагматики й історичної концептології, теорії інтерсуб'єктивності, що уможлиблює витлумачення дискурсивних стратегій невічливості як способу актуалізації відповідних ментальних уявлень, зумовлених етичними нормами певної етнокультури та епохи.

Актуальність дослідження визначається застосуванням когнітивно-прагматичного підходу лінгвістики до виявлення одного із засадничих принципів комунікації – невічливості, утіленого у стратегіях дискурсу. Нагальною потребою є встановити концептуальну основу дискурсивних стратегій невічливості; природу ознакового поведінкового концепту-регулятиву НЕВВІЧЛИВІСТЬ як антиконцепту в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ;

схарактеризувати засоби вербалізації та дискурсивної реалізації стратегій невічливості, зумовлених структурою відповідного концепту. Це сприяє вирішенню важливого наукового завдання – діахронічному досягненню стратегій дискурсу у когнітивно-дискурсивному ракурсі.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертація відповідає профілю досліджень факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в межах тем: «Проблеми іноземної філології, перекладознавства і методики у когнітивно-дискурсивній парадигмі», «Еколінгвістичний підхід до аналізу іноземних мов та процесу їх навчання в українських вишах» (державна реєстрація: № 0109U007962, 0118U002092).

Метою роботи є визначення когнітивно-комунікативних характеристик невічливої комунікативної поведінки, яка концептуалізована в ознаковому поведінковому концепті-регулятиві НЕВВІЧЛИВІСТЬ і актуалізована в стратегіях і тактиках англійського дискурсу різножанрових драм В. Шекспіра.

Реалізація обраної мети потребує розв'язання таких **завдань**:

- уточнити принципи когнітивно-прагматичного дослідження невічливої комунікативної поведінки в дискурсі драми;
- схарактеризувати НЕВВІЧЛИВІСТЬ як антиконцепт в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ;
- виокремити лексичні засоби номінації концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ і упорядкувати його семантичний простір;
- змодельовати структуру концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ у концептуальному просторі Великої Британії XVI – XVII століть і встановити когнітивні зв'язки його слотів та їхніх уточнень;
- виопрацювати соціокультурні і лінгвопрагматичні параметри дискурсивних стратегій і тактик невічливості;
- установити таксономію стратегій і тактик невічливої комунікативної поведінки та з'ясувати особливості їхньої реалізації в драмах В. Шекспіра;
- виявити жанрове варіювання дискурсивних стратегій і тактик невічливої комунікативної поведінки в трагедіях і комедіях В. Шекспіра.

Об'єктом дослідження є стратегії англійської невічливої комунікативної поведінки в дискурсі драми, а **предметом** – когнітивно-прагматичні характеристики стратегій і тактик невічливості та їхня жанрова специфіка в комедіях і трагедіях В. Шекспіра.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що репертуар стратегій і тактик невічливої комунікативної поведінки зумовлений структурою НЕВВІЧЛИВОСТІ – антиконцепту в етичній антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ. Концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ є лінгвокультурним ознаковим поведінковим регулятивом, що акумулює етнокультурну і лінгвопрагматичну специфіку ранньоновоанглійського періоду. Стратегії і тактики невічливості вирізняються

за соціокультурними та лінгвопрагматичними параметрами і характеризуються жанровим варіюванням у комедіях і трагедіях В. Шекспіра.

Матеріалом дослідження слугують 2798 висловлень, що маніфестують неvwічливу комунікативну поведінку у стратегіях і тактиках неvwічливості, які отримані шляхом суцільної вибірки з 13 комедій, 11 трагедій і 4 трагікомедій В. Шекспіра. Для встановлення концептуальних ознак НЕВWІЧЛИВОСТІ залучено семантичні дані 94 лексем – номінацій НЕВWІЧЛИВОСТІ у XVI–XVII ст. та їхніх синонімів із 34 словників і тезаурусів англійської мови.

Дослідження ґрунтується на **методологічних** принципах когнітивно-дискурсивної парадигми (О.С. Кубрякова) і набутках когнітивної прагматики і дискурсології (Л.Р. Безугла, А.Д. Белова, В.Ф. Велівченко, П. Грайс, Т.А. ван Дейк, В.І. Карасик, Г.І. Приходько, І.І. Серякова, Дж. Серл, Л.В. Солощук, І.Є. Фролова, І.С. Шевченко); теорії (не)vwічливості (П. Браун і С. Левінсон, Т.В. Ларіна, Дж. Ліч, Дж. Калпепер, Р. Лакофф, М. Лохер, Й.А. Стернін, М. Теркурафі, М. Хоуг); теорії інтерсуб'єктивності (Л.С. Виготський, І. Брінк, Дж. Златев, Д. Стерн); лінгвокогнітивістики і лінгвоконцептології (Л.І. Белехова, С.А. Жаботинська, Р. Ленекер, А.П. Мартинюк, О.І. Морозова, А.М. Приходько, Ю.С. Степанов), історичної когнітивістики (Є.В. Бондаренко, В.Г. Ніконова, І.С. Шевченко), шекспірології і жанрології (О.А. Анікст, І.М. Колегаєва, В.О. Самохіна, Н.В. Торкут).

Методами дослідження є компонентний аналіз лексем-номінацій неvwічливої комунікативної поведінки (для встановлення їхнього семного складу), побудова семантичного поля (для упорядкування семантичного простору номінацій концепту НЕВWІЧЛИВІСТЬ), когнітивне моделювання (для реконструкції структури концепту), контекстуально-інтенціональний аналіз ситуацій дискурсу (для виокремлення стратегій і тактик неvwічливості), жанрове зіставлення стратегій і тактик (для виявлення параметрів їх варіювання в комедіях і трагедіях), елементи кількісних підрахунків.

Наукова новизна результатів здійсненого когнітивно-прагматичного дослідження неvwічливої комунікативної поведінки, актуалізованої в англійському драматургічному дискурсі В. Шекспіра, зумовлена тим, що вперше (1) виопрацьовано концептуальні підвалини дискурсивних стратегій неvwічливості, (2) НЕВWІЧЛИВІСТЬ схарактеризовано як лінгвокультурний ознаковий поведінковий концепт-регулятив, що слугує антиконцептом в етичній антиномії WВІЧЛИВІСТЬ / НЕВWІЧЛИВІСТЬ, (3) упорядковано семантичний простір номінацій та змодельовано фреймову структуру НЕВWІЧЛИВОСТІ, (4) встановлено набір стратегій і тактик неvwічливості з опорою на структуру концепту, визначено параметри їх реалізації у дискурсі драм В. Шекспіра; (5) виявлено тенденції жанрового варіювання стратегій і тактик неvwічливості в комедіях і трагедіях В. Шекспіра.

Новизна дослідження може бути узагальнена у таких положеннях, що виносяться на захист:

1. Стратегія невічливості – когнітивно-комунікативна сутність, закорінена у концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ, який є лінгвокультурним ознаковим концептом-регулятивом комунікативної поведінки, прагматичним антиконцептом – членом антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ у межах мезоконцепту ЕТИКА, профільованого в домені СПІЛКУВАННЯ.

2. Номінативний простір НЕВВІЧЛИВОСТІ упорядковано семантичним полем «Impoliteness», що складається з шести мікрополів «Devaluation of the hearer», «Unwarranted intrusion», «Unwarranted exclusion», «Unwarranted imposition», «Impropropriety», «Mock impoliteness», які побудовані за принципом центр – периферія та частково накладаються.

3. Концептуальна структура НЕВВІЧЛИВІСТЬ, задана семним складом його номінацій, включає слоти та їхні уточнення, поєднані зв'язками каузації і характеристичності: ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА, НЕДОПУСТИМЕ ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ, НЕДОПУСТИМЕ НАВ'ЯЗУВАННЯ, НАВМИСНА НЕДОРЕЧНІСТЬ.

Слот УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ поєднано з НЕВВІЧЛИВІСТЮ за схожістю; він розташований на перетині двох антиконцептів у межах мезоконцепту ЕТИКА і відповідає серединній зоні на аксіологічній шкалі ВВІЧЛИВІСТЬ – ПРИЙНЯТНІСТЬ – НЕВВІЧЛИВІСТЬ.

4. Дискурсивні стратегії комунікативної невічливості вирізняються за соціокультурними (комунікативна роль, обличчя, норма, влада, дистанція) та лінгвопрагматичними (інтенція, емоція, ступінь імпозиції, перлокутивний ефект) параметрами; реалізація невічливості закорінена в інтерсуб'єктивності.

5. У дискурсі драм В. Шекспіра НЕВВІЧЛИВІСТЬ актуалізується шістьма стратегіями і тактиками з відповідними прийомами, де перші відповідають слотам концепту, а другі – їхнім уточненням. Стратегія знецінення втілює інтенцію негативної характеристичності і приниження адресата; стратегія недопустимого виключення – відмежування й недружелюбності; стратегія недопустимого втручання порушує особистий простір адресата; недопустимого нав'язування – обмежує свободу адресата; навмисної недоречності – дисгармонізує міжособистісну взаємодію, порушуючи соціальні норми етики, естетики та раціональності.

5.1. Стратегія удаваної невічливості інтендована гармонізувати спілкування тактиками кепкування і грайливості, заснованими на інконгруентності між позитивною налаштованістю мовця і експліцитно невічливим способом комунікативної поведінки.

5.2. Домінантними тактиками реалізації стратегій невічливості є критикування і применшення (стратегія знецінення), навмисне заподіяння шкоди (недопустиме втручання), відмежування (недопустиме виключення), неповага (недопустиме нав'язування).

6. У дискурсі В. Шекспіра стратегії невічливості демонструють жанрове варіювання переважно за параметром ситуації: стратегії знецінення слухача, недопустимого втручання, недопустимого виключення втілені у ширшому наборі ситуацій в трагедіях, а недопустимого нав'язування – в комедіях. Стратегії навмисної недоречності й удаваної невічливості є індиферентними до жанрового варіювання.

Теоретичне значення роботи визначається її внеском у когнітивну прагмалінгвістику, лінгвоконцептологію, дискурсологію, прагмастилістику, теорію ввічливості / невічливості, зокрема: розкрито когнітивне підґрунтя дискурсивних стратегій невічливої комунікативної поведінки, зумовлених структурою концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ; деталізовано розуміння протичленів антиномії концепт-антиконцепт у сфері ЕТИКА; схарактеризовано поведінковий ознаковий концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ, чим поглиблено типологію концептів та засобів їх дискурсивної актуалізації; виявлено жанрове варіювання стратегій невічливості; стимульовано історичний вектор когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики.

Практична цінність результатів та висновків полягає у можливості їх використання у теоретичних курсах англійської мови: лексикології (розділ «Лексична семантика»), теоретичної граматики (розділ «Прагматика речення»), історії мови («Лексика ранньомовноанглійської мови»), загального мовознавства («Мова і мислення»), у спецкурсах з теорії мовної комунікації, дискурсології, лінгвокогнітивістики, у наукових розвідках аспірантів і магістрантів.

Апробація результатів дисертації здійснена на засіданнях кафедри ділової іноземної мови та перекладу ХНУ імені В.Н. Каразіна, а також на XVII науковій конференції з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2018), XIV науковій конференції з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2015), міжнародній науково-практичній конференції «I Таврійські філологічні читання» (Херсон, 2015), IX Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2010).

Публікації. Основні положення дослідження відбито у 6 одноосібних статтях автора (з них 4 статті надруковано у фахових наукових виданнях України, 2 – за кордоном), а також у 4 тезах доповідей на наукових конференціях загальним обсягом 3,8 друк. арк.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних теоретичних джерел (292 публікації, з них іноземними мовами – 183), довідкових джерел (38) та списку джерел ілюстративного матеріалу (28) і додатків (3). Робота містить 5 таблиць і 3 рисунки. Загальний обсяг роботи становить 9,96 друк. арк., обсяг основного тексту – 7,73 друк. арк.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** визначено предмет, мету й завдання дослідження, обґрунтовано його актуальність і наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, охарактеризовано матеріал, методологію і методи, висвітлено апробацію та публікації за темою дисертації.

У **першому розділі «Теоретичні засади вивчення невічливості у дискурсі»** критично узагальнено підходи до вивчення невічливої комунікативної поведінки; схарактеризовано принципи когнітивно-дискурсивного аналізу НЕВВІЧЛИВОСТІ, актуалізованої у дискурсі драм В. Шекспіра; визначено специфіку драматургічного дискурсу і провідні параметри стратегій комунікативної невічливості.

Комунікативна невічливість – ситуативно зумовлена негативно оцінювана вербальна й невербальна поведінка мовця, що несе загрозу обличчю адресата (Дж. Калпепер). До її параметрів належать соціокультурні (комунікативна роль, обличчя, норма, влада, соціальна дистанція) та лінгвопрагматичні (інтенції, емоції, ступінь імпозиції, перлокутивний ефект). Згідно ідей когнітивної прагматики, стратегії розглядаємо як єдність когнітивного та комунікативного планів, закорінену у концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ – концентрованому знанні про комунікативну поведінку, що суперечить етичним нормам, культурним домінантам епохи і персональному досвіду спілкування. НЕВВІЧЛИВІСТЬ – прагматичний (не онтологічний) концепт, що конструюється мовцем і слухачем у контексті; він уособлює соціально-аксіологічні стереотипні моделі комунікативної поведінки, культурно обумовлені сценарії, які протирічать етикету і ширше – принципу ввічливості у цілому.

НЕВВІЧЛИВІСТЬ є антиконцептом в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ – контрарній опозиції морально-етичної оцінки комунікативної поведінки мовців, що належить до мезоконцепту ЕТИКА, який в гранично узагальненій формі містить оцінку моральних якостей і вчинків як належних або неприйнятних.

НЕВВІЧЛИВІСТЬ є лінгвокультурним концептом-регулятивом, що зазнає історичного варіювання зі змінами моральних норм епохи. Будучи ознаковим різновидом поведінкових концептів, він характеризує ситуацію спілкування в цілому. НЕВВІЧЛИВІСТЬ визначається атемпоральністю (має не сценарну природу), відповідає слоту якості / способу дії у схематично упорядкованому знанні про певну комунікативну подію; актуалізується стратегіями і тактиками дискурсу; зумовлює вторинну (емотивну) іллокутивну силу висловлення.

Стратегії невічливості закорінені в аксіологічно-оцінному знанні англomовної лінгвокультурної спільноти про усталені схеми комунікативної поведінки, що порушують норми і стереотипи епохи. На оцінній шкалі комунікативної поведінки ВВІЧЛИВІСТЬ – ПРИЙНЯТНІСТЬ – НЕВВІЧЛИВІСТЬ це знання

належить негативному полюсу, причому проміжна зона прийнятної поведінки оцінюється як увічливість мінімального ступеню.

У діалогічному дискурсі НЕВВІЧЛИВІСТЬ є результатом інтерсуб'єктивності – співпереживання досвіду комунікантами, які фокусують увагу на спільній зовнішній цілі. У драмах В. Шекспіра інтерсуб'єктивні ознаки дискурсу – інтерафективність та інтерінтенційність – виводяться з контексту та авторських ремарок.

У другому розділі «Методичні засади аналізу невічливості у дискурсі В. Шекспіра» описано матеріал, розроблено алгоритм дослідження та визначено його одиниці.

Основою аналізу дискурсивних стратегій, які поєднують когнітивний та комунікативний аспекти дискурсу (І.Є. Фролова), у роботі слугує провідна когнітивно-комунікативна парадигма, а матеріал дослідження зумовлює залучення принципів історичної концептології та історичної прагматики. Драми В. Шекспіра акумулюють ідеї ренесансного та барокового гуманізму. Лінгвопоетологічні та лінгвопрагматичні властивості діалогічного дискурсу драми надають модель реального спілкування англійців, засвідчують релевантність виборки для встановлення і концептуальних, і прагмафункціональних властивостей комунікативної невічливості.

Одиницею аналізу дискурсивної стратегії – способу актуалізації концепту комунікативної поведінки НЕВВІЧЛИВІСТЬ слугує висловлення, яке реалізує певну тактику / прийом у складі мовленнєвого ходу адресанта.

Алгоритм дослідження змісту й функціонування концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ в англійській лінгвокультурі елизаветинської доби поєднує концептуальний і прагматичний аналіз. Логіка аналізу зумовлює виявлення набору концептуальних ознак НЕВВІЧЛИВОСТІ за даними номінацій цього концепту, моделювання уявлень британців XVI – XVII ст. про невічливу дискурсивну поведінку, акумульованих у поведінковому концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ, та визначення мовленнєвих стратегій, тактик і прийомів невічливої комунікативної поведінки у дискурсі драм В. Шекспіра.

Комплексність і послідовність дослідження забезпечено алгоритмом, що включає п'ять етапів: (1) відбір матеріалу діалогічного дискурсу В. Шекспіра шляхом суцільної вибірки; (2) на базі семного (компонентного) аналізу виявлення лексико-семантичних властивостей номінацій невічливості та (3) на їх основі моделювання концепту; (4) виявлення стратегій, тактик і прийомів актуалізації поведінкового концепту-регулятиву НЕВВІЧЛИВІСТЬ у ситуаціях невічливого спілкування в дискурсі комедій та окремо – трагедій; (5) співставлення і узагальнення відмінностей дискурсивних стратегій і тактики невічливості у комедіях порівняно з трагедіями Шекспіра.

У третьому розділі «Мовленнєві стратегії невічливості в комедіях і трагедіях В. Шекспіра» структуровано номінативний простір і змодельовано

поведінковий концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ; визначено таксономію стратегій, тактик і прийомів його актуалізації в драмах Шекспіра та їх мовні індикатори, тригери, інтенсифікатори; виявлено їх жанрову специфіку.

Семантичний простір НЕВВІЧЛИВОСТІ, заданий іменем концепту – *impoliteness* та синонімами, структурують 60 сем, об'єднаних нами у шість гіперсем: «знецінення слухача», «недопустиме втручання», «недопустиме виключення», «нав'язування», «недоречна, алогічна поведінка», «глузування». Номінативний простір концепту упорядковано як семантичне поле «Impoliteness» і його шість мікрополів, умотивованих відповідними гіперсемами. Кожне з мікрополів будується за принципом центр – периферія та має кілька дифузних розширень, які частково накладаються (рис. 1):

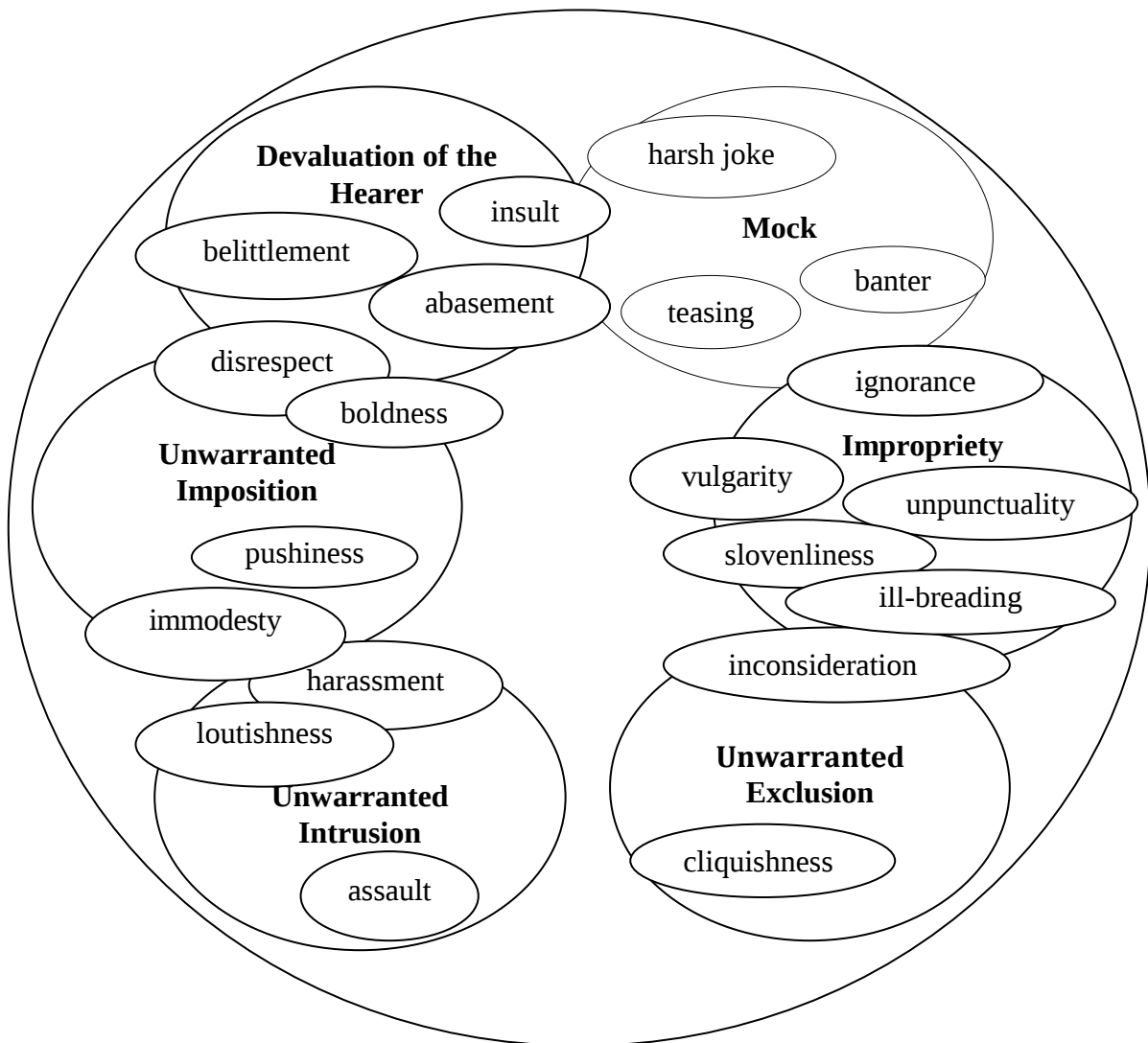

Рис. 1. Семантичне поле «Impoliteness»

Винайдені когнітивно-семантичні ознаки неввічливої комунікативної поведінки дають змогу упорядкувати концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ у вигляді

концептуальної схеми зі слотами та уточненнями, пов'язаними певними семантичними зв'язками. Моделювання здійснюється за методикою семантики лінгвальних мереж (С.А. Жаботинська).

Поведінковий ознаковий концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ схематизовано на рис. 2 у формі шести слотів (ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА, НЕДОПУСТИМЕ ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ, НЕДОПУСТИМЕ НАВ'ЯЗУВАННЯ, НАВМИСНА НЕДОРЕЧНІСТЬ, УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ) з уточненнями, що мають зв'язки характеристичні (→), каузації (- ->), схожості (⇨):

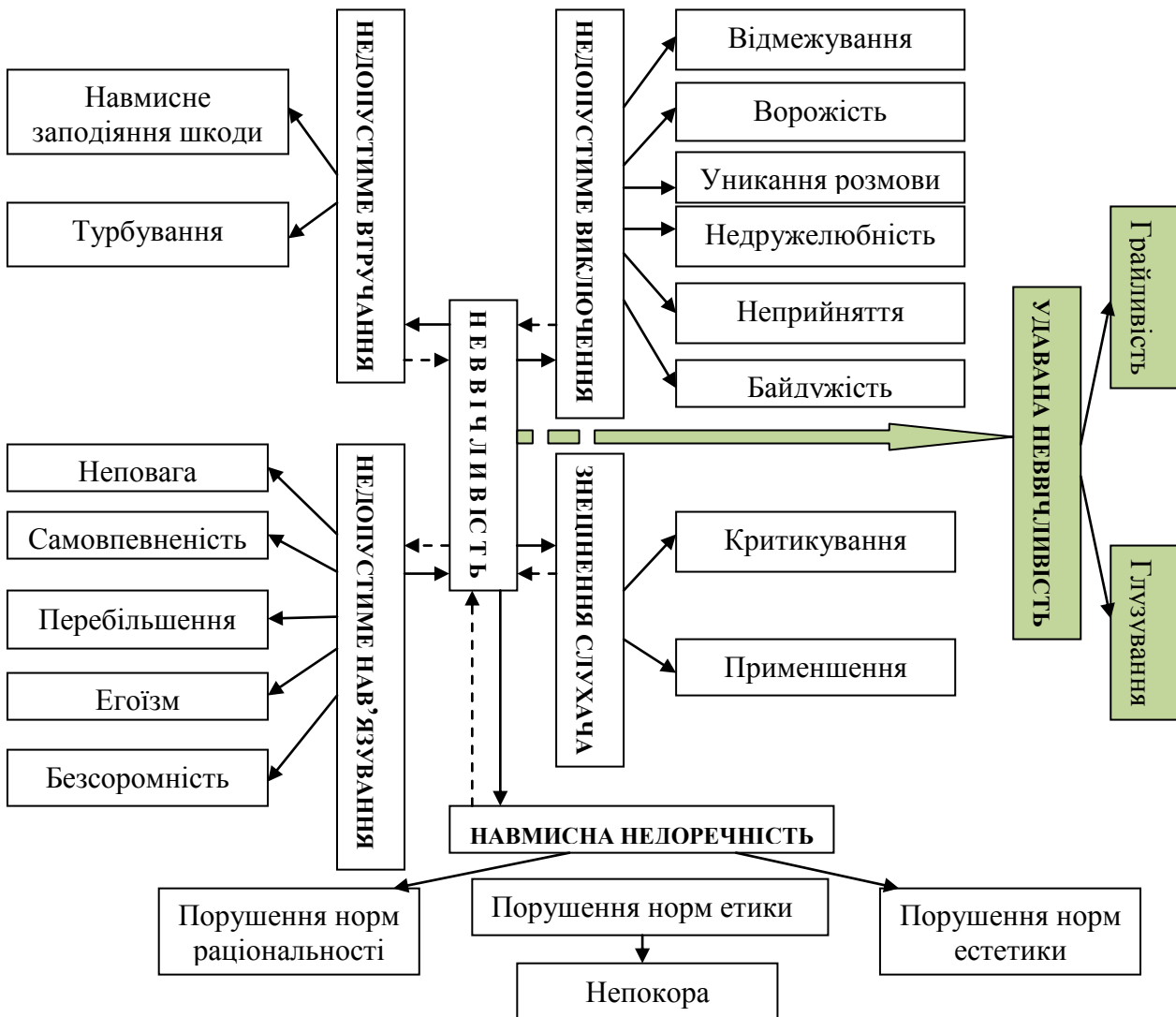

Рис. 2. Модель концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ

Як видно на рис. 2, п'ять з наведених шести слотів (ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА, НЕДОПУСТИМЕ ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ, НЕДОПУСТИМЕ НАВ'ЯЗУВАННЯ, НАВМИСНА НЕДОРЕЧНІСТЬ) деталізують прояви неввічливої комунікативної поведінки, тобто вони пов'язані з більш загальним концептом НЕВВІЧЛИВІСТЬ зв'язками характеристичними (С.А. Жаботинська). Подальші уточнення

окремих слотів також пов'язані з ним за схемою характеристики (тактики КРИТИКУВАННЯ та ПРИМЕНШЕННЯ конкретизують стратегію ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА). Водночас, актуалізація кожного окремого слоту в дискурсі зумовлює сприйняття усього мовленнєвого ходу / обміну як невивічливого.

Слот УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ займає місце на периферії антиконцептів ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ у зоні їх перетину. Уточнення цього слоту мотивовані периферійними членами семантичного поля «Impoliteness»: ГРАЙЛИВІСТЬ створює дружню атмосферу спілкування, а ГЛУЗУВАННЯ поєднує товариську фамільярність із частковим ушкодженням обличчя адресата. Така комунікативна поведінка не містить провідних ознак невивічливості – емоційного впливу на слухача, каузації роздратування, гніву. УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ пов'язана з НЕВВІЧЛИВІСТЮ за схемою схожості / аналогії (обидва належать одній поняттєвій сфері – СПІЛКУВАННЮ).

Змодельована концептуальна схема розкриває співвідношення окремих слотів (концептів) і їхніх уточнень, що робить її дієвим інструментом аналізу комунікативного аспекту НЕВВІЧЛИВОСТІ. Її слоти визначають дискурсивні стратегії, а їхні уточнення – тактики реалізації невивічливої комунікативної поведінки, унаочнюють їх дифузність у дискурсі.

На базі соціокультурних і лінгвопрагматичних параметрів виопрацьовано таксономію стратегій актуалізації НЕВВІЧЛИВОСТІ у драмах В. Шекспіра:

Стратегія знецінення слухача (45% прикладів) втілює інтенцію негативної характеристики адресата, вираження невдоволення його діями, приниження чи ображення. Типовими ситуаціями реалізації знецінення в драмі є викриття зради, обману, інтриг, вбивства тощо. Тригерами застосування цієї стратегії слугують неповага, нетактовність, непокора співбесідника. Знецінення чинить негативний вплив на «позитивне» обличчя слухача, який зазнає осуду, критики, приниження. Знецінення порушує норми неупередженості (слухач не отримує очікуваного), соціальної відповідальності (нижчий за статусом мовець критикує вищого), особистої недоторканості (критикуються / висміюються риси, бажання, дії слухача), групової приналежності (понижується його статус). За умови статусної нерівності комунікантів актуалізується владний чинник, що корелює з їх значною соціальною дистанцією. Залежно від ступеню імпозиції, прямо пропорційного параметру влади, ця стратегія спричиняє негативні емоції (стид, провину або гнів). Перлокутивним ефектом знецінення є пригнічення слухача, який відчуває докори сумління через втрату авторитету.

Стратегію знецінення у дискурсі реалізують тактика критикування (прийоми несхвалення; негативної характеристики) і тактика применшення (ображення, зневажання / сарказм, приниження, висміювання / зловтішання).

До мовних індикаторів стратегії знецінення належать персоналізовані негативні референції, пейоративні номінації та мовленнєві акти з негативним компонентом – докори, звинувачення (*fie upon thee, the fault's your own* тощо);

лексеми-інвективи у функції персоналізованих вокативів після займенника за моделлю [*you / thou are X*]: *a pair of stock, base knave, braggart, coxcomb, damnable both-sides rogue, fool, idiot, knave, whoreson villain*; зооморфізми *ape, ass, cockerel, slug, snail, wild-cat, bawling, blasphemous uncharitable dog* та ін.

Стратегія недопустимого втручання (21,5%) вживається мовцем з метою порушити особистий простір слухача: потурбувати, завдати шкоди погрозами, хитрощами. Неввічливість досягається порушенням норм особистості, соціальних норм неупередженості та недоторканості, наприклад:

DUKE <...> Fare ye well.

LUCIO Nay, tarry; I'll go along with thee; <...>

DUKE Sir, your company is fairer than honest. Rest you well.

LUCIO By my troth, I'll go with thee to the lane's end. <...> Nay, friar, I am a kind of burr; I shall stick. (Measure for Measure, IV, 3, 2293-2305)

У драмах В. Шекспіра стратегія недопустимого втручання здебільшого реалізується у ситуаціях, пов'язаних із сімейними чварами, суперечками між суперниками за прихильність коханого(-ї), злопобажанням, підкоренням норовливого адресата, винесенням суддівських вироків. Утручання ушкоджує «негативне» обличчя адресата, порушує його особистий простір, ігнорує прагнення до безперешкодності у своїх діях. Водночас залежно від ситуації (побажання зла, наклеп) ураження зазнає і «позитивне» обличчя «жертви».

Ця стратегія завжди імплементується інтендовано. Слухач – об'єкт агресивного втручання відчуває виключно негативні емоції. Значний ступінь імпозиції зумовлений поєднанням нав'язування із погрозами / насильством. Перлокутивним ефектом стає пригнічення адресата, введення його в оману, підкорення бажанням мовця, про що адресат не завжди здогадується.

Стратегію недопустимого втручання реалізують тактики турбування і навмисного заподіяння шкоди (прийоми погрожування, побажання зла / проклинання, підбурення, сексуального домагання).

Індикаторами недопустимого втручання слугують менасиви (*I'll knock your knave's pate; I'll pluck out these false eyes; I will supplant some of your teeth; I shall do thee mischief*), яким нерідко передують умовні речення; злопобажання (*ill-wishes*) (*be thou damn'd; the red plague rid you; a pox o' your bottle*), прийом повтору неприємної для адресата інформації. Ступінь втручання підсилюється частотними у XVI–XVII ст. атракторами уваги та маркерами щирості (*look you, be sure, I swear, by my troth*):

Стратегія недопустимого виключення (14,9%) має на меті відсторонення від співрозмовника, заперечення близькості, спільності ідей та поглядів. У дискурсі В. Шекспіра вона зафіксована у таких ситуаціях: сімейні чвари, нерозділене кохання, зверхність, звинувачення адресата:

OTHELLO. O devil, devil! If that the earth could teem with woman's tears, Each drop she falls would prove a crocodile. –

Out of my sight! <...> Get you away; <...> Hence, avaunt!

O Desdemona! – away! away! away! (Othello, IV, 1-2, 2686-2788)

Недопустиме виключення ушкоджує «позитивне» обличчя адресата, який розраховує на прихильність, розуміння, співчуття, а натомість отримує байдужість, відсторонення, неприязнь. Реалізуючи стратегію виключення, мовець порушує норми неупередженості (адресат не отримує очікуваного заохочення) та взаємності (протиставлення антисоціальної поведінки адресанта та просоціальної адресата). Параметр влади домінує у випадках вищої ролі адресанта, який повністю контролює комунікативну ситуацію (імператор, тріумвір, дворянин тощо). Внаслідок реалізації стратегії виключення дистанція між мовцем та слухачем зростає.

Недопустиме виключення є інтендованим. Негативні емоції (зневага, презирство, ненависть) керують мовцем, спонукаючи його до прояву недружелюбності, ворожості, та виникають як наслідок у адресата – горе, страждання, гнів, лють, страх, подекуди зневага / презирство. Ступінь імпозиції цієї стратегії є максимальним: мовець виражає сильні негативні емоції, експлікує намір завдати шкоду адресату. Перлокутивним ефектом виключення є пригнічення адресата, визнання ним дистанції з адресантом.

Цю стратегію втілюють тактики відмежування, ворожості, уникання розмови, недружелюбності, неприйняття, байдужості.

У дискурсі стратегія недопустимого виключення реалізується директивами, що змушують до відсторонення експліцитно (*trouble us not; out of our way, I say; go, get thee gone; follow me no more; see me no more; away; I conjure thee to leave me and be gone; stay on thy peril; importune me no farther; out upon thee*), у т. ч. висловленнями-«глушниками» (silencers) (*Silence! Peace! Hold you still! Tush, tush! No more! Speak no more; talk not; husht*), та імпліцитно (*the door is open, sir, there lies your way*); промісивами – обіцянками піти, уникати спілкування (*I'll run from thee; I will not have to do with you; I nor longer stay in your curst company; I will not hear thee speak*); констативами з лексемами ворожості (*I do hate thee; I am sick when I do look on thee*); байдужістю до лиха адресата (*'tis good; it is the right of it; it must be so*).

Стратегія недопустимого нав'язування (12,9%) передбачає зазіхання на свободу дій адресата, примус до виконання небажаної дії. Адресант порушує соціальні норми неупередженості (свободу адресата), відповідальності (ушкоджує соціальний статус адресата), взаємності (відповідає антисоціальною поведінкою на нейтральні / позитивні дії слухача); у неприхований спосіб демонструє відсутність поваги, зверхність:

PROSPERO. Come forth, I say! there's other business for thee

Come, thou tortoise! <...> Thou poisonous slave, got by the devil himself

Upon thy wicked dam, come forth! (The Tempest, I, 2, 461-469)

Стратегія нав'язування у п'єсах В. Шекспіра притаманна ситуаціям

вихваляння, сімейного непорозуміння, любовного суперництва. Нав'язування ушкоджує «негативне» обличчя адресата, водночас неповага, самовпевненість, невдячність мовця шкодить і «позитивному» обличчю слухача, позбавленого належної шани. Незалежно від соціальної дистанції комунікантів параметр влади є максимальним. Недопустиме нав'язування, як правило, є інтендованим, а супровідні нетактовність чи невдячність можуть виникати спонтанно. Негативні емоції переживає як мовець (заздрощі, злість, ненависть), так і адресат (страх, гнів, страждання). Нав'язування передбачає максимальний ступінь імпозиції. Перлокутивним ефектом стратегії нав'язування стає усвідомлення адресатом примусу, визнання відносної влади мовця.

Стратегію недопустимого нав'язування реалізують тактики неповаги, надмірної та безпідставної самовпевненості, перебільшення (прийоми обмеження свободи дій адресата, примусу), егоїзму / себелюбства (прийом демонстрації корисливості, невдячності), тактика безсоромності.

Індикаторами реалізації стратегії нав'язування є: невідповідні маркери ідентичності; зухвалі відповіді-огризання (backchat); відповідь питанням на питання; «неприємні» для адресата питання («challenges»); переривання; перебільшення позитивних якостей мовця (*I would with such perfection govern; But more than these I do deserve*); висловлення – обмеження свободи вибору (*obey our will*), прямі директиви-заборони, нерідко марковані погрозами, модальними дієсловами, перфомативами (*I say, Hear you me*).

Стратегія навмисної недоречності (5%) інтендує дисгармонізацію міжособистісної взаємодії шляхом порушення більшості соціальних норм та корелює зі зробленим / сказаним невчасно, невідповідно до обставин, у небажаній присутності тощо. В. Шекспір вживає цю стратегію у таких ситуаціях, як: світська бесіда, спілкування вельмож зі слугами, суперечки, пліткування, наклеп / обмовляння, приховане знущання, натяки; наприклад, блюзнірське пояснення причини засудження Клавдіо, дівчина якого чекає на дитину:

DUKE. *Why should he die, sir?*

LUCIO. *Why? For filling a bottle with a tun-dish <...> this Claudio is condemned for untrussing. (Measure for Measure, III, 2, 1678-1686)*

Стратегія недоречності завдає шкоди як «негативному» обличчю адресата (утручання в особистий простір), так і «позитивному» (адресат не отримує належного) незалежно від дистанції між комунікантами. Параметри влади та ступеню імпозиції свідомо руйнуються мовцем (надто блазнем) і актуалізуються лише у разі вияву непокори мовцю з відотною владою та спроби нівелювати імпозицію. Перлокутивним ефектом навмисної недоречності є виклик в адресата негативних емоцій (від здивування до гніву), а також відраза, огида, зневага до мовця, прагнення відсторонення або застосування «санкцій» проти нього.

Стратегія недоречності реалізується трьома тактиками: навмисним порушенням норм етики (прийом вульгарності, хтивості, розпусти,

непристойності, недотримання загальноприйнятих правил і традицій) із субтактикою непокори (вияв упертості, норовливості, порушення дисципліни); тактиками порушення норм естетики (зовнішності) та норм раціональності (прийом блюзнірства, бравади).

Індикаторами навмисного порушення норм у дискурсі є: ірраціональні, беззмістовні твердження; заперечення; алогічна упертість (*I would rather..., I had better...*), відмова від компромісу; зухвале заперечення влади співрозмовника. Зовнішня неохайність емоційно посилює негативний вплив на адресата. У цілому, навмисно порушувані норми руйнують калокагатію – гармонійне поєднання зовнішніх та внутрішніх чеснот особи.

Стратегія удаваної неввічливості (3,9%) стимулює неофіційне спілкування тактиками кепкування і грайливості, які у непрямий спосіб дозволяють мовцю бути допустимо ввічливим. Грайливість досягається інконгруентністю між прихованою позитивною налаштованістю мовця та експліцитно неввічливим висловленням. Особливого значення набувають параметри інтерафективності та інтерінтенційності комунікантів (узгодження їхніх емоційних станів та взаємне «зчитування» інтенцій); натомість параметри влади, соціальної дистанції, ступеню імпозиції не є релевантними. Вирішальним у визначенні неввічливості як удаваної є контекст (у фамільярному спілкуванні знижена лексика є прийнятною і навіть очікуваною, стимулює соціальні зв'язки між членами певної групи).

У п'єсах В. Шекспіра стратегія удаваної неввічливості присутня у ситуаціях доброзичливого жартування над знайомим / родичем, інтерафективного (взаємно усвідомлюваного) глузування з метою зміцнення дружніх стосунків на світських заходах і т.ін. Удавана неввічливість не завдає шкоди обличчю адресата, а зберігає його. Її перлокутивним ефектом стає покращення настрою адресата, спонукання «підхопити гру», долучитись до змагання у дотепності із мовцем. Але якщо адресат не зміг визначити приховану позитивну інтенцію мовця, ефектом може бути образа, поява негативних емоцій або застосування стратегії неввічливості у відповідь (самозахист). Стратегія удаваної неввічливості втілюється за допомогою гри слів, жартів, беззлобних піддражнювань, як, наприклад, таке заохочення гостей до танців:

CAPULET. Welcome, gentlemen. Ladies that have their toes Unplagued with corns will walk about with you. Ah, my mistresses, which of you all Will now deny to dance? She that makes dainty, She I'll swear hath corns. Am I come near ye now? (Romeo & Juliette, I, 5, 634-638)

Стратегії і тактики неввічливості частково пересікаються у дискурсі В. Шекспіра: стратегія знецінення слухача найчастіше поєднується зі стратегіями недопустимого втручання (тактика навмисного заподіяння шкоди), недопустимого нав'язування (тактика надмірної та безпідставної самовпевненості, непомірності та морального перебільшення, неповаги, егоїзму

та себелюбства), недопустимого виключення (тактика недружелюбності, ворожості).

Жанрова специфіка драми зумовлює відмінності актуалізації концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ у комедіях і трагедіях В. Шекспіра. Більшість стратегій варіюються за параметром ситуації: стратегії знецінення слухача, недопустимого втручання, недопустимого виключення реалізовані у більш різноманітному наборі ситуацій в трагедіях порівняно з комедіями, а стратегія недопустимого нав'язування – навпаки. Натомість стратегії навмисної недоречності і удаваної невічливості виявляються індиферентними до жанрового варіювання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження когнітивно-прагматичних характеристик стратегій і тактик невічливості базується на принципах когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістики. Їх застосування дозволило інтегрувати комунікативні (прагматичні) та лінгвокогнітивні (концептуальні) аспекти невічливості і встановити таксономію дискурсивних стратегій, тактик і прийомів невічливої комунікативної поведінки у драматургічному дискурсі В. Шекспіра, які закорінені у концептуальних ознаках НЕВВІЧЛИВОСТІ, виокремлених із семантичного простору номінацій цього концепту.

Проведений аналіз невічливої комунікативної поведінки одним із перших поєднує когнітивно-прагматичний підхід із доробком теорії інтерсуб'єктивності, історичної прагматики та історичної концептології, що уможливорює витлумачення дискурсивних стратегій і тактик невічливості як способу актуалізації ментальних уявлень про НЕВВІЧЛИВІСТЬ, зумовлених етичними нормами спілкування елизаветинської лінгвокультури.

Стратегія невічливості визначається у роботі як когнітивно-комунікативна сутність, закорінена у прагматичному (не онтологічному) концепті НЕВВІЧЛИВІСТЬ. Доведено, що цей лінгвокультурний концепт є оцінним концептом-регулятивом комунікативної поведінки. Його розуміння можливе лише у співставленні з контрарним протичленом в антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ у межах мезоконцепту ЕТИКА, профільованого в домені СПІЛКУВАННЯ, що надає НЕВВІЧЛИВОСТІ статус антиконцепту.

Лексеми різних частин мови та словосполучення – номінації концепту, що складають його номінативний простір, упорядковано семантичним полем «Impoliteness». Відповідно до їхнього семного складу це поле містить шість мікрополів, які частково накладаються і слугують концептуальними ознаками НЕВВІЧЛИВОСТІ.

Структура концепту, задана цими ознаками, змодельована у вигляді слотів ЗНЕЦІНЕННЯ СЛУХАЧА, НЕДОПУСТИМЕ ВТРУЧАННЯ, НЕДОПУСТИМЕ ВИКЛЮЧЕННЯ,

НЕДОПУСТИМЕ НАВ'ЯЗУВАННЯ, НАВМИСНА НЕДОРЕЧНІСТЬ та їхніх уточнень, поєднаних зв'язками каузації і характеристизації.

Окреме місце на перетині периферійних зон двох антиконцептів ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ займає слот УДАВАНА НЕВВІЧЛИВІСТЬ, поєднаний з НЕВВІЧЛИВІСТЮ за схемою схожості. Цей слот відповідає серединній зоні на аксіологічній шкалі ВВІЧЛИВІСТЬ – ПРИЙНЯТНІСТЬ – НЕВВІЧЛИВІСТЬ.

Дискурсивні стратегії комунікативної невічливості схарактеризовані за параметрами комунікативної ролі, обличчя, норми, влади, дистанції (соціокультурний вимір) та інтенції, емоції, ступеню імпозиції, перлокутивного ефекту (прагматичний вимір). Механізми стратегій невічливості потрактовано через інтерсуб'єктивність комунікантів.

У дискурсі драм В. Шекспіра НЕВВІЧЛИВІСТЬ актуалізується шістьма стратегіями і тактиками з відповідними прийомами, де перші відповідають слотам концепту, а другі – їхнім уточненням. Зокрема, стратегія знецінення слухача (інтенція негативної характеристизації і приниження) реалізована тактиками критикування і применшення. Стратегія недопустимого втручання (мета – порушення особистого простору адресата) реалізується тактиками турбування і навмисного заподіяння шкоди. Стратегія недопустимого виключення (відсторонення) – тактиками відмежування, ворожості, уникання розмови, недружелюбності, неприйняття, байдужості. Стратегія недопустимого нав'язування (обмеження свободи дій / думок адресата) – тактиками неповаги, самовпевненості, безсоромності, перебільшення, себелюбства. Стратегія навмисної недоречності (дисгармонізація взаємодії) – тактиками порушення норм етики, естетики, раціональності.

Стратегія удаваної невічливості має неконвенційну природу і реалізує провідну інтенцію гармонізувати спілкування у ситуаціях дружньої або фамільярної взаємодії. Її актуалізують тактики кепкування і грайливості, засновані на інконгруентності між імпліцитною позитивною налаштованістю мовця і експліцитно невічливим способом його комунікативної поведінки.

У комедіях і трагедіях В. Шекспіра стратегії невічливості демонструють жанрове варіювання переважно за параметром ситуації: стратегії знецінення слухача, недопустимого втручання, недопустимого виключення реалізовано у ширшому наборі ситуацій в трагедіях, а недопустимого нав'язування – в комедіях. Стратегії навмисної недоречності й удаваної невічливості є індіферентними з точки зору жанру.

Одержані результати і запропонована методика аналізу є перспективними для подальшої розробки теорії (не)ввічливості, когнітивно-дискурсивного вивчення концептів інших типів як в етнокультурному плані, так і в плані діяхронії, для поглиблення розуміння концептуальних антиномій, засадничих в англomовній та інших лінгвокультурах.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Petrenko O.M. (Im)politeness theories in discourse // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2010. № 897. С. 144–149.
2. Петренко О.М. Функціональні типи невічливості // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2012. № 1022. С. 90–94.
3. Petrenko O.M. The notion of mock impoliteness // Проблемы лингвистики и лингводидактики: международный сб. науч. ст. Белгород: Белгород. гос. нац. исследоват. ун-т. 2013. Вып. 1. С. 231–235.
4. Petrenko O.M. Revisiting (im)politeness, face and identity construing // Science and Education: a New Dimension. Philology. 2015. III (11). Issue: 56. P. 23–26.
5. Петренко О.М. Діалектична єдність ввічливості та невічливості крізь призму еколінгвістики // Науковий вісник Дрогобич. держ. пед. ун-ту. Серія: філологічні науки (мовознавство). 2016. № 6. С. 136–140.
6. Петренко О.М. Типологія стратегій невічливості у дискурсі В. Шекспіра // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2018. № 87. С. 121–128.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Петренко О.М. Ввічливість та невічливість як комунікативні категорії // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали IX Міжнародної наукової конференції (Харків, 5 лютого 2010 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. С. 245–256.
8. Петренко О.М. Організація дискурсу ввічливості й невічливості // I Таврійські філологічні читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Херсон, 27–28 лютого 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 233–234.
9. Петренко О.М. Неввічливість як комунікативна метакатегорія // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доповідей XIV наукової конференції з міжнародною участю (Харків, 27 березня 2015 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 179–180.
10. Петренко О.М. Когнітивна семантика НЕВВІЧЛИВОСТІ / IMPOLITENESS // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: тези доповідей XVII наукової конференції з міжнародною участю (Харків, 2 лютого 2018 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 133–134.

АНОТАЦІЯ

Петренко О.М. Стратегії невічливості у дискурсі драм В. Шекспіра: когнітивно-прагматичний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2018.

Роботу присвячено когнітивно-прагматичному аналізу неввічливості у драмах В. Шекспіра. Стратегія неввічливості – когнітивно-комунікативна сутність, закорінена у лінгвокультурному ознаковому концепті-регулятиві комунікативної поведінки НЕВВІЧЛИВІСТЬ. Він є прагматичним антиконцептом – членом антиномії ВВІЧЛИВІСТЬ / НЕВВІЧЛИВІСТЬ у межах мезоконцепту ЕТИКА, профільованого в домені СПІЛКУВАННЯ. Структура концепту НЕВВІЧЛИВІСТЬ у складі шести слотів із уточненнями визначає дискурсивні стратегії знецінення слухача, недопустимого втручання, виключення, нав'язування, навмисної недоречності та удаваної неввічливості із відповідними тактиками.

Стратегії неввічливості у комедіях і трагедіях демонструють жанрове варіювання переважно за параметром ситуації.

Ключові слова: драми В. Шекспіра, когнітивна прагматика, лінгвокультурний концепт-регулятив, неввічлива комунікативна поведінка, поведінковий ознаковий концепт НЕВВІЧЛИВІСТЬ, стратегія і тактика дискурсу.

АННОТАЦИЯ

Петренко Е.Н. Стратегии невежливости в дискурсе драм В. Шекспира: когнитивно-прагматический аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2018.

Работа посвящена когнитивно-прагматическому анализу невежливости в драмах В. Шекспира. Стратегия невежливости – когнитивно-коммуникативная сущность – обусловлена лингвокультурным признаковым концептом-регулятивом НЕВЕЖЛИВОСТЬ. Он является прагматическим антиконцептом – членом антиномии ВЕЖЛИВОСТЬ / НЕВЕЖЛИВОСТЬ в рамках мезоконцепта ЭТИКА, профилированного в домене ОБЩЕНИЕ. Структура концепта НЕВЕЖЛИВОСТЬ в составе шести слотов и их уточнений определяет дискурсивные стратегии обесценивания адресата, недопустимого вмешательства, исключения, навязывания, умышленной неуместности, напускной невежливости и их тактики.

Стратегии невежливости в комедиях и трагедиях В. Шекспира демонстрируют жанровое варьирование в основном по параметру ситуации.

Ключевые слова: драмы В. Шекспира, когнитивная прагматика, лингвокультурный концепт-регулятив, невежливое коммуникативное поведение, поведенческий признаковый концепт НЕВЕЖЛИВОСТЬ, стратегия и тактика дискурса.

ABSTRACT

Petrenko O.M. Impoliteness strategies in the discourse of Shakespearean dramas: a cognitive-pragmatic aspect. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The thesis focuses on identifying impoliteness strategies and tactics in the discourse of Shakespearean dramas on the basis of the linguo-cultural behavioral regulative concept-property IMPOLITENESS. Socio-cultural and linguo-pragmatic characteristics, as well as genre properties of impoliteness strategies are outlined.

An impoliteness strategy is defined as a cognitive and communicative entity, embodied in IMPOLITENESS. This is an evaluative linguo-cultural regulative concept of communicative behavior that embodies ethno-cultural and pragmatic properties of Early Modern English. Its interpretation is possible as opposed to its counterpart within the antinomy of POLITENESS / IMPOLITENESS united by the meso-concept ETHICS, profiled in the domain COMMUNICATION.

Lexemes and collocations nominating the concept compile its nominative field; they are organized as a semantic field «Impoliteness». According to its components, this field embraces six micro-fields and their extensions that reveal conceptual characteristic features of IMPOLITENESS and partly overlap.

The concept structure specified by these characteristic features is modeled as a cognitive scheme with slots – DEVALUATION OF THE HEARER, UNWARRANTED INTRUSION, UNWARRANTED EXCLUSION, UNWARRANTED IMPOSITION, INTENTIONAL IMPROPRIETY and their elaborations, integrated by logical bonds of causation and characterization. Being connected with IMPOLITENESS by logical similarity, the slot MOCK IMPOLITENESS occupies the peripheral intersection zone of the two anti-concepts POLITENESS / IMPOLITENESS. This slot formally seems face-threatening but intentionally is aimed at polite behavior, so it corresponds to the middle zone on the axiological scale POLITENESS – WARRANTED POLITENESS – IMPOLITENESS.

Impoliteness strategies differ along the parameters of communicative roles, face, norms, power, distance (socio-cultural dimension) and intensions, emotions, imposition, perlocutionary effect (pragmatic dimension). The mechanism of impoliteness is explicated by the speaker – hearer intersubjectivity.

Shakespearean dramas relevantly feature conceptual and pragmatic properties of communicative impoliteness, judging by the linguistic poetical and pragmatic characteristics of the dialogical discourse in Shakespearean comedies and tragedies. They realistically render the communicative situations and speech practices in Early Modern English.

IMPOLITENESS is actualized in discourse by six strategies and tactics with relevant linguistic devices, where the former correspond to concept slots, and the latter to their elaborations. In particular, devaluation strategy (intended for negative characterization

and humiliation of the hearer) is manifested in tactics of criticism and derogation. Unwarranted intrusion strategy (aimed at interfering with the hearer's personal space) is actualized by tactics of disturbing and causing intended harm. Unwarranted exclusion strategy is realized with the help of the following tactics: distancing, hostility, avoidance of speech, unfriendliness, non-acceptance, and insensitivity. Unwarranted imposition strategy (restricting freedom of the hearer's actions or thoughts) is represented by disrespect, offensive display of superiority, shamelessness, moral exaggeration, and selfishness. Intentional impropriety strategy (disharmonizing interaction) employs the tactics of violation of rational, ethical and aesthetical norms. Mock impoliteness strategy intends to harmonize communication in situations of friendly or off-hand interaction. Its tactics of banter and playfulness are based on incongruence between the speaker's positive disposition and impolite manner of his communicative behavior.

The research outlines the co-occurrence of impoliteness strategies and tactics in certain communicative situations, which can be accounted for by partial overlapping of conceptual elaborations implemented in the discourse. Impoliteness strategies in Shakespearean discourse reveal genre variation mainly with respect to the situational parameter: devaluation of the hearer, unwarranted intrusion, unwarranted exclusion strategies occur in a wider range of situations in tragedies, while unwarranted imposition strategy prevails in comedies. Strategies of intended impropriety and mock impoliteness tend to be indifferent to the genre.

The dissertation opens up new perspectives for investigating cross-cultural variation of impoliteness strategies and tactics, as well as for adapting the methodology developed to the analysis of various behavioral regulative concepts with further identification and classification of corresponding speech strategies and tactics, which will contribute to the development of comparative studies in cognitive pragmatics.

Key words: behavioral concept-property IMPOLITENESS, cognitive pragmatics, discourse strategy and tactic, impolite communicative behavior, linguo-cultural regulative concept, Shakespearean dramas.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0.9. Тир. 100 прим. Зам. № 562-18.
Підписано до друку 26.11.2018. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

ТИПОГРАФИЯ
www.stil-izdat.com